

Hazırlayan NAMIK KEMAL DİNÇ
“Onlar Gittiler, Biz Barışı Yitirdik”

NAMIK KEMAL DİNÇ İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü'nden 2008 yılında mezun oldu. Uzun yıllardır sürdürdüğü yakın dönem Kürt tarihi çalışmalarına bağımsız araştırmacı olarak devam ediyor. Kürdoloji Çalışmaları Grubu bünyesinde ortak imza attığı dört kitabın hazırlanması sürecine katıldı. İstanbul Göç Edenlerle Yardımlaşma ve Kültür Derneği (Göç-Der) bünyesinde, 1990'lı yıllarda zorunlu göç nedeniyle İstanbul'a gelen Kürtlerle sözlü tarih projesinde araştırmacı olarak görev aldı. Bu projenin sonunda basılan *Göç Hikâyeleri* isimli kitabın editörlüğünü yaptı. *Toplum ve Kuram* dergisi ve Zan Sosyal Siyasal İktisadi Araştırmalar Vakfı'nın kurucuları arasında yer aldı. 2011 yılında yayın hayatına başlayan İMC-TV'de tarih programları yaptı. İsmail Beşikci Vakfı bünyesinde yürütülen "1915 Diyarbakir, Kürtler" isimli sözlü tarih projesinin koordinatörlüğünü yürüttü ve saha çalışması sonrasında hazırlanan *Yüz Yıllık Ah! Toplumsal Hafızanın İzinde 1915 Diyarbakir* isimli kitabı Adnan Çelik'le birlikte kaleme aldı.

İletişim Yayınları 2297 • Bugünün Kitapları 200

ISBN-13: 978-975-05-1918-5

© 2016 İletişim Yayıncılık A. Ş.

1. BASKI 2016, İstanbul

EDITÖR Taml Bora

YAYINA HAZIRLAYAN Hüner Aydın

KAPAK Suat Aysu

KAPAK FOTOĞRAFI Hisar boyunca uzanan dükkânlar, Bitlis

(1915 Öncesinde Osmanlı İmparatorluğu'nda Ermeniler,

Aras Yayıncılık)

UYGULAMA Hüsnü Abbas

DÜZELTİ Ebru Gezici

BASKI ve CILT Sena Ofset · SERTİFİKA NO. 12064

Litros Yolu 2. Matbaacılar Sitesi B Blok 6. Kat No. 4NB 7-9-11

Topkapı 34010 İstanbul Tel: 212.613 38 46

İletişim Yayınları · SERTİFİKA NO. 10721

Binbirdirek Meydanı Sokak, İletişim Han 3, Fatih 34122 İstanbul

Tel: 212.516 22 60-61-62 • Faks: 212.516 12 58

e-mail: iletisim@iletisim.com.tr • web: www.iletisim.com.tr

Hazırlayan NAMIK KEMAL DİNÇ

“Onlar Gittiler, Biz Barışı Yitirdik”

Ermeni Soykırımı ve Kürtler

SÖYLEŞİLER

İÇİNDEKİLER

SUNUŞ	7
1915 DİYARBEKİR VE KÜRTLER: Toplumsal Hafızının Kaynakları ve Kuşaklararası Aktarımı Üzerine Bazı Tespitler	
ADNAN ÇELİK - NAMIK KEMAL DİNÇ.....	13
TARIK ZİYA EKİNCİ: “Türkiye, tarihin derinliklerinde kalan bu olayla yüzleşmelidir”	37
NACİ KUTLAY: “Ermeni malını kim yediyse hiçbiri iflah olmadı”	49
AHMET TÜRK: “Kürtler soykırımı katıldığı ve desteklediği için özür dilemeli”	59
MEHMET BAYRAK: “Bölgede Alevi Kürtlerin tutumu genel olarak Ermenileri korumaya dönüktü”	69

ŞEYHMUS DİKEN:

"Bunların hepsi kentin hafızasında var,
kimse zannetmesin ki katledilince, öldürülünce,
sürgüne gönderilince silinecek; silinmiyor" 79

OSMAN BAYDEMİR:

"Biz geride kalanlar kaybettik; onlar gittiler,
biz barışı yitirdik" 89

GÜLTEN KAYA:

"Yüzleşmek için önce kabul ederek ve
gerçekten ikrar ve itiraf ederek
başlamak gerekiyor işe" 99

ALTAN TAN:

"Allahın laneti bütün zalimlerin üzerine olsun,
kim olursa olsun" 109

EREN KESKİN:

"Soykırımı gerçekleştiren zihniyet
Türkiye Cumhuriyeti'ni kurdu" 121

SEDA ALTUĞ:

"Soykırımı ilişkin hafıza, bölgelere göre
farklılık gösteriyor" 131

SUNUŞ

Kürt siyasetçi ve aydınlarıyla Ermeni Soykırımı'nı ve soykırımında Kürtlerin rolünü konuşma fikri *Yüz Yıllık Ah!*¹ kitabının yazım sürecinde ortaya çıktı. Kitabı birlikte kaleme aldığımız değerli arkadaşım Adnan Çelik'le soykırımın yüzüncü yılında başka neler yapılabilir diye tartışırken Adnan, Kürt siyasetçi ve aydınlarıyla röportajlardan oluşan soykırım temalı bir kitap hazırlanabileceğini söylemişti. Bu fikir zaman içerisinde değişime uğradı ve IMC-TV için çekilecek on bölümlük bir belgeye dönüştü. IMC-TV proje koordinatörü Barış Dikilitaş'ın da çabalarıyla "Türkiye-Ermenistan Normalleşme Süreci Destek Programı" belgeseli destekleme kararı aldı. Desteklerinden dolayı Hrant Dink Vakfı'na, sevgili Burcu Becermen'e ve Avrasya Ortaklık Fonu direktör yardımcısı Vazgen Karapetyan'a teşekkür ederim. Bu sürecin ardından ismini *Yüz Yüze* koyduğumuz belgeselin hazırlıklarına başladık. Öncelikle görüşülecek kişileri belirle-

1 Adnan Çelik-Namık Kemal Dinç, *Yüz Yıllık Ah! Toplumsal Hafızanın İzinde 1915 Diyarbekir*, İsmail Beşikci Vakfı Yayınları, İstanbul 2015. Kitap; İsmail Beşikci Vakfı bünyesinde Ekim 2013 tarihinde başlayan ve bir yıl süren "1915 Diyarbekir, Kürtler" isimli sözlü tarih projesinin verileri üzerine kaleme alınmıştır.

dik. Sonra bu kişilerle irtibat kurup konuştuk ve onaylarını aldık. Soruları oluştururken her bir görüşmeci için ayrı bir bağlam oluşturup anlatıların bir birinin tekrarı olmamasına gayret ettik. Ardından çalışma ekibini oluşturduk ve kameranından, ışığına, kurgusuna bütün arkadaşların büyük istek ve özverisiyle on bölümlük bir belgesel olarak çektik. Bu süreçteki katkılarından dolayı özellikle Barış Dikilitaş, Onur Günay ve Eyüp Zana Ekinci'ye minnettarlığımı bir kez daha belirtmek isterim. Projenin danışmanlığını yapan Aris Nalcı'ya, yine çekim sürecindeki katkılarından dolayı Gökhan Çetin, Zeki Kaya, Serdar Öztürk ve Zeynel Doğan'a ayrı ayrı teşekkür ederim.

Şubat ayında bölümler halinde yayınlamaya başladığımız belgeselin finalini 24 Nisan'da yaptık. Belgeselde dile getirilen hususlar hayli tartışma yarattı ve kamuoyunun ilgisini çekti. Belgesel Ermenice dublajı yapılarak Ermenistan'da bir televizyon kanalında yayınlandı. Gördüğü ilgi üzerine belgeseli metin haline getirerek kitap olarak basmayı kararlaştırdık. Zira 40 dakikalık bölümler halinde yayınlanan belgeselde görüştüğümüz kişilerin anlattıklarının tamamını vermek mümkün olmamıştı. Kitap kararının alınması üzerine görüşme kayıtlarının çözümlemesi sevgili Evin Akbaba tarafından yapıldı. Böylece on ayrı kişiyle yapılmış görüşmelerden oluşan soykırım temalı bir metin ortaya çıktı. Sıra hangi yayınevinden basılacağına geldiğinde ise değerli arkadaşım Derviş Aydın Akkoç'un çabaları neticesinde İletişim Yayınları ve Tanıl Bora'yla irtibata geçtik. Tanıl Bora'nın önerdiği perspektifle görüşme metinlerini yeniden gözden geçirdik; tekrara düşülen kısımları çıkarırken, metni daha tarihsel bir çerçeveye oturttuk. Dolayısıyla kitabımızın tarihsel değeri daha yüksek; kişisel hafıza, deneyim ve anlatıların bir araya geldiği sözlü tarih görüşmelerinden oluştuğunu söyleyebiliriz.

Görüşme metinleri okunduğunda, neredeyse üç farklı kuşağı temsil eden görüşmecilerimizin her birinin soykırımı dair kişisel bir hafızaya sahip olduğunu görürüz. Özellikle ileri yaşlarda olan görüşmecilerimizin ailelerinden ve çevrelerinden çok daha fazla şey dinleyerek büyüdüğünü, farklı olaylara şahitlik ettiğini anlarız. Bu anlamda Tarık Ziya Ekinci, Naci Kutlay gibi soykırım sonrası ilk kuşağın temsilcilerinin anlatılarının birçok somut örnek içermesi nedeniyle de kıymete haiz olduğunu belirtmek isterim. Ahmet Türk, Altan Tan, Osman Baydemir gibi günümüzün siyasi aktörlerinin oldukça zengin ve canlı bir hafızayı siyasi kimlikleri ve siyasi pozisyonları üzerinden yorumlamaları meselenin bugününe dair de değerli şeyler söylüyor. Değerli araştırmacı Mehmet Bayrak Alevi Kürtlerin soykırım sürecindeki durumunu yorumlarken, Ermeniler ile Aleviler arasındaki tarihsel yakınlığın farklı boyutları hakkında bizleri bilgilendiriyor. Bir insan hakları aktivisti ve avukat olan Eren Keskin, soykırım kavramının ortaya çıkışına ve Türkiye'deki rejimin karakterine dair dava örnekleri üzerinden bir hukukçu gözüyle çok önemli açılımlar getiriyor. Yeni kuşak tarihçilerden Seda Altuğ, hafızanın peşinden sınırlar aşan bir yolculuğu güncel bir direnişle, Rojava gerçeği üzerinden aktarıyor. Gülten Kaya; Ahmet Kaya ve Hrant Dink'in kesişen yaşam çizgileri üzerinden ezilenlerin kader ortaklığını ve devam eden soykırım gerçeğini gözler önüne seriyor. Diyarbakır'ı, kültürü ve tarihini en iyi bilen isimlerden biri olan Şeyhmus Diken, soykırımın kültür hayatına verdiği zararı, gerçek kişiler ve somut olaylar üzerinden oldukça etkileyici anlatıyor.

Gerek bu kitap kapsamındaki görüşmelerden gerekse *Yüz Yıllık Ah!* çalışmasından çıkardığımız sonuç şudur ki; Kürtlerin hafızasında 1915 Soykırımı oldukça canlı. Üzerinden birkaç kuşak geçmiş olmasına rağmen diri, canlı bir hafıza Kürtler arasında yaşamaya devam ediyor. Türkiye'nin ba-

tısında yaşıyanlardan farklı olarak Kürtler; 1915 Soykırımı'nı hem hatırlıyor hem konuşuyor hem de ağırlıklı olarak öz eleştirel bir perspektiften yüzleşmeye, hesaplaşmaya çalışıyor. Kendi tabirleriyle geçmişte atalarının yer aldığı bu suçun ahını üzerinden atmaya çalışıyorlar. Kürtler arasında 1915 hafızasının bu kadar canlı olması ve kuşaklar boyunca aktarılarak bugüne gelmesinin nedenleri 2013'ten beri üzerinde çalıştığımız, kafa yordığımız konulardan biri oldu. Hatta bu meseleyi yer yer *Yüz Yıllık Ah!* kitabında tartıştık ama ayrı bir bölüm halinde işlemek mümkün olmadı. Ancak, soykırımın yüzüncü yılı vesilesiyle *Ayrıntı Dergi*'nin talebi üzerine müstakil bir makale olarak Adnan Çelik ile birlikte kaleme almak söz konusu oldu. *Ayrıntı Dergi* için yazılan "1915 Diyarbakir ve Kürtler, Toplumsal Hafızanın Kaynakları ve Kuşaklararası Aktarımı Üzerine Bazı Tespitler" başlıklı makaleyi bu kitabın giriş kısmında yayımlayarak tartışmaya katkı sunmak istedik. Makalenin yayımlanmasına onay verdiği ve katkılarından dolayı Adnan Çelik'e bir kez daha teşekkür ederim.

Üzerinden yüz yıl geçmiş olsa da Türkiye'de 1915 Soykırımı hâlâ inkâr edilmeye devam ediyor. Soykırımın yüzüncü yılında Türkiye devleti inkârcı tutumunu daha katı ve üst bir perdeden savunmayı tercih etti. Yüzüncü yıl, yüzleşmek için bir fırsat olarak değerlendirilmek yerine geçiştirilmeye, savuşturulmaya çalışıldı. Türkiye devleti gerçeklerle yüzleşmek, tarihinin karanlık sayfalarından biriyle hesaplaşıp temiz bir sayfa açmak yerine bu karanlık sayfalara yenilerini ekleyerek ömrünü sürdürmeyi tercih etti. Ortadoğu'da, Türkiye'ye sınırı olan ülkelerde artan çatışmalar, IŞİD barbarlarının katliamları, 7 Haziran seçimleri sonrası yeniden ve daha ağır bir çatışma ikliminin Türkiye'ye hâkim olması soykırımla yüzleşme çabalarını gölgede bırakan gelişmeler oldu. Resmî tarihin yeniden yeniden ürettiği

Ermeni dūřmanlıđı ve soykırım inkârcılığı, TŸrkiye’de geniş toplumsal kesimler tarafından benimsenmeye devam etti. Bu anlamda KŸrt siyasetçi ve aydınlarının ve genel olarak geniş KŸrt kitlelerinin 1915 Soykırımı konusundaki ōz eleştirel duruşları; TŸrkiye’de hem umudu diri tutan bir ōzelliđe sahiptir hem de 1915 Soykırımı’yla yŸzleřme aı-sından cesaret verici bir ōrnektir.

NAMIK KEMAL DİN

1915 DİYARBEKİR VE KÜRTLER: Toplumsal Hafızanın Kaynakları ve Kuşaklararası Aktarımı Üzerine Bazı Tespitler¹

ADNAN ÇELİK - NAMIK KEMAL DİNÇ

“Biz talihin yardım ettiği kişiler, az ya da çok bilinçli olarak, yalnızca kendi yazgımızı değil başkalarınınkini de, hatta dibe vuranların, boğulanların yazgısını da anlatmaya çalıştık; ama bu ‘üçüncü kişiler adına’ bir söylemdi, bizzat yaşamayıp yakından görülen şeylerin öyküsüydü.”

- PRIMO LEVI, *Les naufragés et les rescapés*

Bir yıl boyunca Diyarbakır’da yaptığımız saha araştırması² sonucunda gördük ki, Diyarbakır’da 1915 Soykırımı’na dair çok canlı ve güçlü bir hafıza var. Soykırımın üzerinden yüz yıl geçmesine ve üç-dört kuşağın değişimine rağmen nasıl oluyor da 1915’in hafızası kesintiye uğramadan bugünlere gelebiliyor? Bugün çok canlı bir hafıza varlığını korusa da

- 1 Bu yazı ilk olarak *Ayrıntı Dergi*’nin 9. sayısında (Mart-Nisan 2015) yayımlanmıştır.
- 2 “1915 Diyarbakır, Kürtler” projesi kapsamında Ekim 2013’te başlayan ve sözlü tarih yöntemini esas alan çalışma bir yıl sürmüş ve proje sonucunda hazırlanan kitap İsmail Beşikci Vakfı Yayınları tarafından yayımlanmıştır. Kitabın künyesi: Adnan Çelik ve Namık Kemal Dinç, *Yüzyıllık Ah! Toplumsal Hafızanın İzinde 1915 Diyarbakır*, İsmail Beşikci Vakfı Yayınları (İstanbul, 2015).

bu nasıl oldu da yüz yıl taşınabildi? Birkaç nesil boyunca bunun anlatımı, aktarılması hangi yöntem ve mekanizmalarla gerçekleşti? Niye insanlar bu hafızayı korumak ve aktarmak, taşımak ihtiyacı duydular? Bugün çok daha yaygın bir şekilde Diyarbakır'da ve genel olarak Kürtler arasında 1915 Soykırımı'nın hatırlanması ve konuşulmak istenmesi, konuşulmasının nedenleri nedir? Hafızaya ilişkin bütün bu sorular, saha çalışması sırasında ve kitabın yazım sürecinde hep üzerinde akıl yürüttüğümüz başlıklar oldu. Hatta kitapta çeşitli bölümlerde nispeten bu soruları tartıştık. Ancak sadece Kürtlerin 1915 hafızasına, hatırlama ve aktarma hallerine yönelik müstakil bir bölüm yazma olanağımız olmadı. Bu yazıyla o boşluğu doldurmaya ve yaklaşık iki yıldır hafızaya dair yürüttüğümüz tartışmaları sistemli bir şekilde ele almaya çalışacağız.

* * *

Fransız sosyolog Maurice Halbwachs'ın ortaya koyduğu şekliyle toplumsal bellek yaklaşımı, belleğin sosyal koşullara kesinkes bağlılığını vurgular ve bireysel bir belleğin oluşması ve korunması için gerekli olan sosyal çerçeveyi ortaya koyar.³ Halbwachs, kavramlar ve deneyimler arasındaki etkileşimden, hatırlama görüntüleri dediği olgunun ortaya çıktığını belirtir.⁴ Jan Assmann'ın deyişiyle bu hatırlama figürleri, üç özellik üzerinden karakterize edilir: hatırlamanın zaman ve mekâna bağlılığı, bir gruba bağlılığı ve kendine özgü bir süreç olarak yeniden kurulabilme özelliği.⁵

Sosyal psikoloji, tarih ve kolektif bellek üzerine çalışan Nuri Bilgin ise, kolektif belleğin iki farklı biçiminden bah-

3 Jan Assmann, *Kültürel Bellek*, çev. Ayşe Tekin, Ayrıntı, İstanbul, 2001, s. 39.

4 Maurice Halbwachs, *Les Cadres sociaux de la mémoire*, Paris: Editions Albin Michel, 1994, s. 25.

5 *Kültürel Bellek*, s. 42.

seder. Bunlardan birisi *resmî bellek*, diğeri ise *canlı bellek*'tir. "Resmî tarih ya da 'resmî bellek', bir toplulukta hâkim gruplarca üretilen, yazılan tarihtir. Topluluğun kolektif kimliğinin inşasına hizmet eden ve bu insanın gereklerine tabi olan bir bellektir. *Canlı bellek* ise; olayları yaşayanların oluşturduğu ve daha ziyade maruz kalınan bir bellektir. Olayların kurban veya faili olarak yükünü çeken, ağırlığını taşıyan, acı ve ıstırabını hissetmiş, tehdit ve korkusunu duymuş, şerefini ve utancını paylaşan insanların inşa ettiği bir belektir. Bu bellek zaman içerisinde sürekli evrilmesi, değişim ve dönüşümler geçirmesi nedeniyle canlı bellektir."⁶ Kolektif belleğin bu iki farklı biçiminden birincisinde *geçmişin seçilmesi*, ikincisinde ise *geçmişe maruz kalınması* söz konusudur.⁷

Proje kapsamında görüşme yaptığımız kişilerin anlatıları, Türkiye ulus-devletinin resmî tarih ya da resmî belleğinin dışına çıkan, adeta bir karşı hafıza olarak beliren canlı bir belleğe dayanmaktadır. Bu nedenle Bilgin'in vurguladığı üzere, geçmişini doğrudan seçen değil aynı zamanda geçmişe maruz kalan bir bellektir. Peki geçmişe maruz kalan bu belleğe neler musallat olmaktadır? Canlı belleğin seçici karakterini düşündüğümüzde, aradan bir asır geçmiş olmasına rağmen kuşaklararası aktarımla günümüze ulaşan 1915 anlatılarının kaynaklarını nasıl yorumlamalıyız?

John R. Gillis, elitlerin zamanının (tarih) doğrusal olarak ilerlerken, popüler (halkın) zamanının yaşayan hafızalarda ve gündelik hayat düzleminde "dans ederek" ve "sıçrayarak" hareket ettiğini söyler: *Geçmiş ve geleceği aynı anda içeren bir şimdide yaşamaktan memnun olan sıradan insanlar arşivlere, anıtlara ve diğer sabit hafıza mekânlarına ihtiyaç duymaz, bu-*

6 Nuri Bilgin, *Tarih ve Kolektif Bellek*, Bağlam Yayıncılık (İstanbul, 2013), 15.

7 Laurence Van Ypersele et al., *Questions d'histoire contemporaine : Conflits, mémoires et identité*, Paris: Presses Universitaires de France - PUF, 2006. Aktaran *Tarih ve Kolektif Bellek*, s. 15.

nun yerine yaşayan hafızaya dayanırlar.⁸ İşte biz de bu çalışmada, Diyarbakır özelinde yürüttüğümüz saha çalışması-na dayanarak 1915'in yaşayan hafızasından, bu hafızanın dile geliş biçimlerinden, toplumsal kaynaklarından ve kuşaklararası aktarım mekanizmalarından bahsetmek istiyoruz.

Kürtlerde sözlü kültür geleneğini yeniden düşünmek

1915'e dair hafızanın ikinci, üçüncü ve hatta dördüncü kuşak bireyler arasında bu kadar canlı olmasının Diyarbakır ölçeğindeki özgün dinamiklerine geçmeden önce kısaca Kürt sözlü kültürüne ve kuşaklararası aktarımdaki rolüne değinmek gerekiyor. Kürtler üzerine şimdiye kadar yapılmış sosyolojik ve antropolojik çalışmaların ortaklaştığı noktalardan birisi, Kürt toplumunun kendine özgü sözlü kültür geleneği ve bu geleneği oluşturan mekanizmalardaki zenginlik ve çeşitliliğidir. Örneğin dengbêjlik geleneği bu sözlü kültürün en temel ayaklarından birisidir. Sözlü kültür üzerine yaptığı çalışmalarla bilinen Walter J. Ong, sözlü anlatıyı çok temel karakteristik özellikleri üzerinden betimlediği çalışmasında, bir sözlü anlatının kendisini sürdürebilmesini onun “çözümleme yerine kümeleme”sine; “bol tekrar”lı, “insan yaşamına yakın”, “mesafeli olmak yerine duygudaş ya da katılımcı” ve “soyut değil duruma bağlı” olmasına ve “değişmeyen ortam dengesi”ni gözetmesine bağlıdır.⁹ Gerçekten de Kürtlerdeki dengbêj geleneğinin ya da yaşlılar tarafından anlatılan masal, efsane ve destanların tam da Ong'un bahsettiği sözlü anlatı özellikleri şeklinde kurgulandığını ve bu karakteristik-

8 John R. Gillis, ed., *Commemorations: The Politics of National Identity*, Princeton University Press, 1996, s. 6. Aktaran: Hişyar Özsoy, “Şeyh Said'in Kayıp Mezarı: Kürtlerin Egemenlik Mücadelesinde Hafıza-Mekân Diyalektiği,” *Toplum ve Kuram Dergisi*, Sayı 9, 2014, s. 311.

9 Walter J. Ong, *Sözlü ve Yazılı Kültür: Sözün Teknolojileşmesi*, Metis Yayınları, İstanbul, 1993, s. 53-66.

ler sayesinde çok daha kolay aktarıla geldiklerini söylemek mümkün. 1990'lı yıllardaki zorunlu göç öncesinde nüfusunun büyük bir kesimi kırsalda yaşayan, okullaşma oranının son derece düşük olduğu ve radyo, gazete, televizyon gibi yazılı kültür araçlarının yerleşmediği Kürdistan coğrafyasında insanların yaşam pratikleri sözlü kültür ekseninde şekilleniyordu. İnsanların artı zamanlarında dengbêjler ve yaşlılardan dinledikleri sözlü anlatılar, zamanla bütün grup üyelerinin bireysel hafızalarında ortaklaşan bir kolektif hafızaya dönüşüyordu. Özellikle kış mevsiminin uzun gecelerinde köydeki bireylerin bir evde toplanıp bir "hikâye anlatıcısı"nı dinlemeye koyuldukları *şevbihêrk*'ler bu kolektif hafızanın oluştuğu yegâne hafızalaştırma pratiğiydi. Kürdistan'daki evlerin çoğunlukla tek ya da iki odalı olması, soğuk kış mevsiminde ısınma ihtiyacını karşılamak için bütün aile bireylerinin ortak bir mekânda vakit geçirmesi gibi yaşam stilleri de bu kolektif hafızanın hem kuşaklararası aktarımını güçlendiriyor hem de yaş ve cinsiyet ikiliklerini de ortadan kaldırıyordu. Kadın, erkek ve çocuklar çoğunlukla aynı mekânı paylaşıyor ya da kadın ve erkeklerin aynı mekânı paylaşmadığı durumlarda bile birbirlerini duyabilecekleri bir mesafede oluyorlardı. Bunun yanı sıra genelde aile bireylerinin evlendikten sonra bile geniş aile formunda bir arada yaşaması da, ailenin yaşlı bireylerinin kendi deneyimlerini ve toplumsal hafızanın temel öğelerini yeni kuşak bireylere aktarmalarını sağlıyordu.

Kürdistan'da yazılı kültür araçlarının egemen olmadığı 1980'li yıllara kadar süregelen bu durumda, geçmişi sürekli yad etmeyi ve kişilerin tanıklık deneyimlerinin sağaltılarak aktarılmasını esas alan sözlü kültürün tartışmasız hükümlü vardı. Özellikle 1915 hafızasına dair konuştuğumuz ikinci ve üçüncü kuşak bireyler çoğunlukla böyle bir sosyalleşme ortamında büyümüşlerdi ve sözlü kültürün bu hafıza-

laştırma pratiklerini bizzat deneyimlemişlerdi. 1915'in canlı ve aktarılagelmiş hafızasının kaynaklarını düşünürken sözlü kültürün bu tartışmasız etkisini unutmamak ve özellikle kuşaklararası aktarım meselesine odaklanırken sözlü kültür üzerine yeniden düşünmek gerekiyor.

Yaşayan hafızanın kaynakları

Peki Diyarbakır'daki bu yaşayan hafızayı nasıl açıklayabiliriz? Aradan geçen yüz yıla rağmen bu hafıza nasıl bu kadar canlı olabiliyor? Bu hafızanın kaynakları ve günümüze kadar ulaşmasını sağlayan temel dinamikler neler? Bu bölümde saha deneyimlerine dayanarak Diyarbakırlıların 1915 hafızasının günümüze kadar taşınmasında rol alan temel etmenleri inceleyeceğiz. Bunları: (1) ortak geçmiş ve kirvelik, (2) mekân-hafıza ilişkisi, (3) bir karşı hafıza alanı olarak Kürtçe, (4) şiddetin travmatik deneyimleri, (5) soykırımdan kurtulanların tanıklık anlatıları ve (6) Kürtlerin yakın tarihlerindeki mağduriyetler ile 1915'te Ermenilerin başına gelenler arasında kurdukları özdeşlikler olarak sıralayabiliriz.

Ortak geçmiş ve kirvelik

Kürt-Ermeni ilişkilerinin yüzyıllara uzanan bir tarihi olduğu malum. Aynı coğrafyada iç içe yaşamış iki halktan bahsediyoruz. Özellikle Diyarbakır vilayetinde Ermeniler her alanda çok belirgin bir varlığa sahip. Çok daha eskilere gitmeyip 400 yıllık Osmanlı dönemine bakacak olursak, Kürtlerin yönetici (özellikle mirlik ve beylik sistemiyle) konumunda oldukları ama daha geniş Kürt kitlesinin göçebe, yarı-göçebe yaşam tarzıyla hayvancılık ve köylerde de tarımla uğraştıkları ve genellikle aşiret formu içerisinde silahlı oldukları gö-

rülmektedir. Bunun yanında Ermeniler çoğunlukla kasaba ve Őehir merkezinde esnaflik, zanaatkrlık ve ticaretle, köylerde ise tarımla uęraŐan bir topluluk konumundadırlar. Adeta bir iŐbölümü yapılmıŐcasına Kürtlerle Ermeniler arasında simbiyotik bir iliŐkinin sürdüğüne dair anlatılar bulunmaktadır. Günlük yaŐamda giyim kuŐamdan, üretimde kullanılacak alet edevata kadar birçok Őeyi Ermeni zanaatkrlar üreterek ekonomik ve sosyal iliŐkilerde çok önemli bir rol oynarken, Kürtler ise; ya yönetici konumları nedeniyle idare, güvenlik ve himaye iŐlerini yürütmekte ya da hayvancılık ve tarımsal alandaki üretimleriyle bu iliŐkiyi beslemektedirler.

1915 ncesinde Diyarbakır zelinde Kürt-Ermeni iliŐkilerine bakacak olursak, öncelikle ne çıkan hususun bu gün Kürtlerin hafızasında Ermenilere dair hatırlananların hep olumlu bir nitelik taŐımasıdır. Bazen bir zlem, bazen bir hayıflanma içerse de, Ermeniler dinlediğimiz hikyelerde çoğunlukla zanaatkr, usta, becerikli, alıŐkan, üretici insanlar olarak anıldılar. Yaptıkları her işte baŐarılı oldukları, toprağı iŐleyen çiftçisinin en verimli ürünü aldığı, zanaatkrının yaptığı malzemenin her zaman sağlam olduğu, esnafının hileye yeltenmediği, komŐuluklarının evini teslim edecek kadar güvenilir olduğu anlatıldı.

Kürt-Ermeni ilişkilerinin adım adım bozulmaya uğradığına Őüphe yok ama Diyarbakır özelinde 1915 öncesi bu iliŐkileri tanımlarken, döneme hâkim olan din paradigma gözden kaçırılmamalıdır. Tanzimat Fermanı'ndan bu yana, Osmanlı'nın modernleŐme söylemi uyarınca toplumsal iliŐkileri eŐitlik temelinde yeniden düzenleme gayretleri olsa da, toplumsal düzeyde bunun karŐısında ciddi bir direnç olduğu, bir başka ifadeyle İŐlm hukukunun Müslümanlara tanıdığı ayrıcalıklardan vazgeçmek istemeyen geniş kesimlerin yapılan hukuki düzenlemelere rağmen bildiğini okuduğu vakiadır.